

AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM SORUNLARI

Ali AKAR*

ÖZET

Türkiye Türkçesinin önemli dil alanlarından biri de ağızlardır. Bunların çeşitli yönleri üzerinde Türkiye’de ve dünyada birçok çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmalarda yöntemle ilişkin birtakım sorunlar da bulunmaktadır. Bunlar, derleme işi, derleme konusu, kaynak kişi ve inceleme safhasındaki sorunlardır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu noktalar göz ardı edildiği için ağız araştırmalarımızda standartsızlık ve yöntemsizlik hâkimdir. Bu çalışmada sözkonusu sorunlar hakkında tartışıldı ve bazı yöntem önerileri yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi-Ağızlar-Yöntem sorunları

ABSTRACT

One of the most important language areas of Turkish is the dialects. Several studies on different aspects of these dialects have been done both in Turkey and in the other parts of the world. However, these studies pose some important methodological problems. These can be classified as problems with the act of compilation, the subject of compilation, the source subject, and the process of examination. We noticed that the dialect studies that we have examined demonstrate a lack of standard and a lack of methodology. In this study, these problems are discussed and some methods concerning the study of dialects are proposed.

Key Words: Turkish, Dialects, Methodological problems.

I. TÜRKİYEDE AĞIZ ARAŞTIRMALARININ KISA TARİHÇESİ

Türkiye Türkolojisinin yaklaşık yüz yıldır önemli çalışma alanlarından birisi olan Türkiye ağızları üzerinde önemli araştırmalar yapılmış olmasına rağmen, bu alanla ilgili hâlâ birçok sorunla karşı karşıya bulunmaktayız.

Bu sorunları masaya yatırmadan önce Türkiye Türkçesinin ağızlarını konu edinen çalışmalar ve bu çalışmaların seyri ile ilgili genel bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Türkiye’deki ağız araştırmaları ile ilgili ilk yayın V. A. Maksimov tarafından yapılmıştır. Bu çalışma 1867 yılında St. Petersburg’da basılmış olan *Opit izslëdovanija tyurskich dialektov v Chudavendigarë i*

* (Doç.Dr), Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü MUĞLA, akar@mu.edu.tr

Karamani'dir. Bunu J. Thury, I. Konoś, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze'nin çalışmaları takip etmiştir. (Korkmaz, 1995 : 199). Hâliyle bu çalışmalar, günümüz için yalnızca tarihî bir yadigar olmaktan öteye herhangi bir anlam ifade etmemektedir.

Bu araştırmalardan yola çıkan Polonyalı Türklük bilimci Tadeusz Kowalski (1894-1940), Anadolu ve Rumeli ağızlarının genel yapısını değerlendiren bir makale yazmıştır (Korkmaz, 1995 : 200).

1932'de **Türk Dilini Tetkik Cemiyeti**'nin kuruluşundan sonra Türkçe ile ilgili problemler yeniden gündeme getirilmiştir. Daha önce Meşrutiyet yıllarındaki dil tartışmaları ile büyümüş bir nesil olan Cumhuriyet'in kurucuları, Türkçeyi bilim ve kültür dili yapmak için yola koyuldular. Dil Kurumu'nun ağızlarla ilgili ilk önemli çalışması, Anadolu ağızlarından yazı diline girmemiş kelimelerin derlenmesi olmuştur. 1933-1935 yılları arasında derlenen 150 binden fazla kelimeyi içeren *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* 1939-1949 yılları arasında yayımlanmıştır. Fakat bu dergi gerek düzenleniş bakımından gerekse kelimelerin anlamlarını ve ağızlardaki söyleyiş biçimlerini doğru olarak vermesi bakımından bilimsellikten uzaktı. Ayrıca Anadolu ağızlarındaki bütün kelimeler de derlenebilmiş değildi. Bu yüzden 1952 yılında, Türk Dil Kurumu, eldeki sözlük malzemesini yeniden düzenleme ve yeni derleme çalışmalarına girişti. Bu defa, köy öğretmenlerine, bölgedeki uzman sayılabilecek kişilere başvurularak sekiz yılda 450 bin kelime derlendi. Böylece bu yeni malzeme ile eski malzeme harmanlanarak 13 ciltten oluşacak *Derleme Sözlüğü*'nün temeli atılmış oldu. 1963-1975 yılları arasında A-K arası yapıldı. K ile Z arasındaki ciltler de 1979'da bitirildi. Sözlüğün Ek-I cildi ise 1982'de yayımlandı. Bu eser, kelime, anlamlandırma ve maddebaşı düzeylerindeki birtakım eksik ve kusurlarına rağmen (Eren, 1990 : 1-78) Türkiye Türkçesi ağızlarının söz hazinesini gösteren en önemli başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır.

Anadolu ağızları ile ilgili derleme yayınları ciddi olarak Finli Türklük bilimci Arvo Martti Oktavianus Räsänen (1893-1976) ile başlar. 1925 yılında Karadeniz çevresinde ağız araştırmalarına başlayan Räsänen, 1933-1942 yılları arasında Orta Anadolu bölgesinde (Sivas, Yozgat, Ankara ve Konya) yaptığı derlemelerle bu alandaki çalışmalarını sürdürmüştür (Eren, 1998 : 279). Bu derlemeler, salt ağız araştırmasını amaçladığı için Anadolu ağızları ile ilgili yukarıda adı geçen çalışmalara göre daha ciddi olmuştur. Bu olumlu özellikleri yanında kaynak kişilerin seçimi ve bunlardan kaynaklanan olumsuzluklar da söz konusudur (Korkmaz, 1995 : 200).

1940'lı yılların başında Ahmet Caferoğlu, Anadolu'yu batıdan doğuya, kuzeyden güneye hemen hemen bütün vilayetlerini gezerek

metin derleme çalışmalarında bulunmuştur. Bu metinler 9 ciltlik bir külliyat oluşturmuştur. Anadolu ağızları ile ilgili geneli yansıtan ilk metinler bunlardır. Yalnız, bu çalışmalar, metinlerin ses kayıt cihazı ile değil duyma yoluyla tespiti, alt ağız bölgelerine ait metinlerin derlenemeyişi, metinlerin önemli bir bölümünün manzum oluşu, her ağız bölgesi için ayrı bir çevriyazı alfabesi kullanılması, kaynak kişilerin genellikle erkekler ve memleketi dışında (hapishane, hastane vb gibi yerlerde) bulunandan seçilmesi... gibi yönleriyle derleme ve yazıya aktarma yöntemleri açısından birtakım eksiklikleri ve kusurları da bulunmaktadır. Buna rağmen, Caferoğlu'nun metinleri Anadolu diyalektolojisinin en önemli verileri olarak her zaman başvuru ana kaynakların başında yer almaya devam etmektedir.

Caferoğlu'nun derlemeleri dışında bu yıllarda Ömer Asım Aksoy'un *Gaziantep Ağızı* (3 cilt) (1945-1946) ve K. Edip Kürkcüoğlu'nun *Urfa Ağızı* (1945), Şevket Beysanoğlu'nun *Diyarbakır Ağızı* (1966) adlı kitapları, yalnızca kent merkezleri verilerine dayanmaları ve bilimsel diyalektoloji yöntemleri tam olarak uygulanamamış eserler olarak zikredilmelidirler. Yalnız bunlardan Ömer Asım Aksoy'un *Gaziantep Ağızı*'ndaki söz varlığı incelemesi (özellikle deyim ve atasözleri) Türkiye ağız araştırmalarına önemli bir katkı sağlamıştır.

Zeynep Korkmaz'ın 1956 yılında basılan *Güney-batı Anadolu Ağızları: Sesbilgisi* adlı eseri Türkiye ağız araştırmalarında bir dönüm noktası teşkil eder. Eser, kaynak kişilerin doğru seçimi, çevriyazı işaretlerinin doğru ve ayırtedici biçimde tespit edilmesi, fonetik incelemenin karşılaştırmalı yöntemle uygulanması gibi yönleriyle Türkiye ağız araştırmalarına önemli yenilikler getirmiştir. Korkmaz, 1963 yılında çıkan *Neuşehir ve Yöresi Ağızları*'nda araştırma alanını biraz daha daraltarak bu yolda bir çalışmaya daha imza atmıştır. Zeynep Korkmaz'ın derlemeye dayalı metin incelemesiyle ilgili son eseri *Barın ve Yöresi Ağızları* olmuştur. 1964 ve 1965 yıllarında *Türkoloji* dergisinde makale olarak yayımlanan bu çalışma 1994'te kitaplaştırılarak TDK tarafından yayımlanmıştır.

1970'li yıllardan sonra Anadolu'nun bazı merkezî illerinde üniversitelerin açılmasıyla il ve yöre ağızları üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bunların başında Erzurum'da kurulan Atatürk Üniversitesi'ni öncelikle anmak gerekiyor. Özellikle, Kaya Bilgegil, Selahattin Olcay, Mehmet Kaplan gibi büyük Türklük bilimcilerin diyalektoloji ve halk edebiyatı incelemelerine ağırlık vermeleri sayesinde bu üniversitede önemli ağız araştırmaları yapılmıştır: *Erzurum İli Ağızları* Efrasiyap Gemalmaz tarafından üç cilt halinde 1973 yılında hazırlanmış ve 1978 yılında basılmıştır. Yine aynı bölgenin önemli bir ağız olan *Kars İli Ağızları*'nı Ahmet B. Ercilasun 1971 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Doğu Ana-

dolu ile ilgili yapılan bu iki çalışma yanında, Turgut Acar'ın hazırladığı *Artvin ve Yöresi Ağızları* (1972) ile Turgut Günay'ın hazırladığı *Rize ili Ağızları* (1972)'ni zikretmek yerinde olacaktır. Selahattin Olcay, Ahmet B. Ercilasun ve Ensar Aslan, *Arpaçay Köylerinden Derlemeleri*'ni yayımlayarak Türkiye'deki Azerbaycan Türkçesi dil alanına ait önemli bir bölgenin ağız özelliklerini kayıt altına aldılar.

1970'li yıllardaki il ve yöre ağızları ile ilgili çalışma geleneği 1980'lerden sonra da devam etti. 1988'te Tuncer Gülensoy *Kütahya ve Yöresi Ağızları*'ni yayımladı. Sonraki yıllarda bu tür metin derleme ve fonetik incelemeye dayalı çalışmalar daha da arttı. Son yapılan çalışmalarla, Adana, Afyon-Merkez, Artvin, Diyarbakır, Elazığ, Edirne, Erzurum, Urfa-Merkez, Kars, Kırşehir, Kütahya, Malatya, Muğla, Rize, Sivas, Ordu, Osmaniye, Tokat, Trabzon, Uşak, Zonguldak illerine ait bütünsel ağız çalışmaları yapılmıştır.

Anadolu ağızları ile ilgili olarak bu derleme ve inceleme çalışmaları yanında belli ses ve yapı sorunları üzerine araştırmalar da yapılmıştır. Bunlar alanda Zeynep Korkmaz, Ahmet Caferoğlu, Hasan Eren, Andreas Tietze, Tuncer Gülensoy, Nurettin Demir ve Gürer Gülsevin isimleri ilk zikredilmesi gerekenlerdir.

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki, lehçe tabakalaşmasını, ağızların etnik yapı ile ilişkilerini, ağızlardaki ünlü uzunlukları gibi konuları değişik makalelerinde incelemiştir. Ahmet Caferoğlu, ağızlardan derlediği malzemeler üzerinde özellikle ses değişimleri ve Anadolu'daki gizli dilleri ayrı ayrı araştırmıştır. A. Tietze ağızlardaki kelime tabakalaşmasını ele almış, bunlar içinde özellikle Yunanca, Grekçe, İtalyanca, Sırpça gibi komşu dillerden yapılan alıntılarını etimolojik yöntemlerle incelemiştir. Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki şimdiki zaman ekleri esas olarak tasnif denemesi yapmış, bunun yanında, ağızların oluşumunda etkili olan Oğuz boylarının yerleşim bölgelerini ağızlardan hareket ederek araştırmıştır. Nurettin Demir, özellikle Batı Anadolu ağızlarındaki birtakım kalıplaşmış yapıların morfolojik analizini yapmış ve daha sonra da ağızların iletişim dili olarak dilbilimindeki yerini kuramsal olarak irdelemiştir. Gürer Gülsevin ise, ağız araştırmalarındaki belirli ses ve yapı sorunları üzerinde duran makaleler yazmıştır.

Ağızlar ile ilgili morfolojik çalışmaların dışında sınıflandırmaya dayalı çalışmalar da yapılmıştır. Bilindiği gibi ağız çalışmalarının nihai hedefi ağız atlasının çıkarılmasıdır. Bu da tasnif çalışmalarından hareketle yapılacaktır. Anadolu ağızlarının sınıflandırılması çeşitli makalelerde, ansiklopedik çalışmalarda ele alınmıştır. Bunlardan ilki Ahmet Caferoğlu tarafından *Philologiae Turcicae Fundamenta I*'de yapılmıştır. Caferoğlu, burada Anadolu ve Rumeli ağızlarını 1. Güneybatı ağızları (Bandırma'dan Antalya'ya) 2. Orta Anadolu ağızları (Er-

zurum ve Elazığ'dan Afyonkarahisar'a kadar) 3. Doğu ağızları (Erzurum ve Elazığ'dan Azerbaycan'a kadar) 4. Kuzey-doğu Karadeniz ağızları (Samsun'dan Rize'ye kadar) 5. Rumeli ağızları 6. Güney-doğu ağızları (Antep, Adana, Antalya sınırına kadar) 7. Karamanlı, Kastamonu gibi farklılık gösteren öteki ağızlar (Caferoğlu, 1959 : 239).

Daha sonraki yıllarda Türkiye Türkçesi ağızları hakkında çeşitli ses ve yapı ölçüleri esas alınarak tasnif denemelerinde bulunulmuştur. Bunlar arasında zikredilmesi gerekenler, Piet Kral'ın ses ve yapı özelliklerine göre haritalandırdığı tasnif, Japon Türklük bilimci Tooru Hayashi'nin "Anadolu Ağızlarının Coğrafi Dağılımı Üzerine Bir Deneme Çalışması" adlı bildirisi, Tahsin Banguoğlu'nun *Türk Ansiklopedisi*'nde yaptığı tasnif bu alanda ilk akla gelen çalışmalardır (Karahan, 1996 : XII-XIII)

Anadolu ağızları ile ilgili son sınıflandırma çalışması *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* (Ankara 1996) adlı kitapla Leyla Karahan tarafından yapılmıştır. Derlenen metinlerden ve o güne dek yapılan tasnif çalışmalarından hareket eden Karahan, Anadolu Ağızlarını önce üç ana ağız bölgesine ayırmış (Batı Grubu Ağızları, Doğu Grubu Ağızları ve Kuzey-doğu Grubu Ağızları). Daha sonra bu ana ağız gruplarını alt ağız gruplarına ayırmıştır. Karahan tasnif çalışmasında seslik ve yapılık ölçüleri kullanmıştır. Eserin sonunda grupların ayırt edici özellikleri haritalar üzerinde gösterilmiştir.

II. AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM SORUNLARI

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız Türkiye'de ağız araştırmaları, bütün yerleşim birimlerine ait derli toplu metinler derlenememiş olsa da ağızlarla ilgili yapılan çalışmalar hiç de küçümsenecek noktada değildir. Bu metin ve araştırma zenginliğine rağmen, söz konusu alanla ilgili çalışmalarda birtakım yöntem sorunları da bulunmaktadır. Bilimsel çalışmalarda, yöntemi belirlemek, araştırmanın çok önemli bir safhasını teşkil etmektedir. Bu bakımdan biz, ağızlar üzerine yapılan derleme, inceleme ve araştırmalarda yöntem sorunlarına temas etme gereğini duyduk.

Bu sorunları başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Adlandırmada terim sorunu

Türkiye'de ağız incelemelerinde kullanılan terim genellikle "Anadolu ve Rumeli Ağızları"dır. Anadolu ve Rumeli adlandırmaları şimdiki Türkiye topraklarının bulunduğu iki coğrafya alanı olarak eşzamanlı çalışmalarda kullanılabilir. Fakat ağız araştırmalarında, siyasî coğrafya sınırları çoğu zaman belirleyici değildir. Çünkü siyasî coğrafyanın oluşmasında etnik ve dil ölçülerinden ziyade o zamanki si-

yasî durum rol oynamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla oluşan yeni haritada Türkiye'nin ağızlarını yalnızca şimdiki siyasî sınırlarla sınırlandırmamız doğal olarak mümkün değildir.

Bu sebepten dolayı, Türkiye Türkçesinin ağızlarını incelerken "Anadolu" ve "Rumeli" gibi coğrafi sınırlandırmayı kabul edersek, Kıbrıs, Irak ve Suriye'de konuşulan, Türkiye Türkçesiyle aynı tarihî gelişimi yaşamış ağızları hangi adla inceleyeceğiz? Bu yüzden, ağız incelemelerinde Türkiye çevresindeki Türkçe ağızları da kapsayacak bir adlandırmaya gitmek zorundayız. Kerkük ağızı ile Urfa ağızı arasındaki benzerlikler Edirne ağızı ile Urfa ağızından çok daha fazladır. Bu, benzerlik, az benzerlik ve benzemezlik ilişkilerini diğer birçok Anadolu ve Rumeli ağızı için kurabiliriz. Bu yüzden, ağızların adlandırılması daha genel ve kapsayıcı olmalı ve sınırlandırmada ölçü, Osmanlı Türkçesinin yazı dili olarak egemen olduğu bölgeler esas alınmalıdır. Böylece, Türkiye, Balkanlar, Suriye, Irak ve Kıbrıs ağızları "Türkiye Türkçesi Ağızları" terimi ile birleştirilmelidir.

2. Derleme bölgelerinin tespiti

Ağız araştırmalarında derlemeler, genellikle köy ve kasaba gibi ağız özelliklerini nispeten daha iyi korumuş yerleşim birimlerinden yapılmaktadır. Özellikle il ölçeğinde yapılacak derleme çalışmalarında bölgenin bütün birimlerinden ayrı ayrı derleme yapmaya ne zaman, ne de diğer fizikî imkânlar kâfi gelir. Bu yüzden derleme işi sınırlı sayıda yerleşim birimde yapılmaktadır.

Bu bağlamda, çalışma yapılacak alanın tespit edilmesi işi ayrı bir sorundur. Derleme bölgelerinin tespitinin hangi yöntemle yapıldığına dair ağız araştırmacılarımızın eserlerine ciddi bir kayıda rastlanmamaktadır. Bu iş, şehirlere uzaklık-yakınlık gibi dil bilimi açısından hiçbir anlam ifade etmeyen bir ölçü kullanılarak yapılamaz. Sondaj yöntemiyle çeşitli yerlerden çeşitli metinler derleme nispi bir başarı sağlayabilir. Ama söz konusu bölgedeki ağız özellikleri tam olarak tespit edilemez.

Bu sorunun aşılması için öncelikle araştırma yapılacak alan ile ilgili tarihî, dilbilimsel ve sosyolojik bir ön çalışma yapılmalıdır. Nispeten farklılık gösteren bölgeler, yerlerden sondaj usulü malzeme alınmalıdır. Aynı özellikleri gösteren çok farklı yerlerden alınan malzemenin herhangi bir netice çıkmayabilir. Oysa farklı özelliklere sahip iki birimden çok daha başarılı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

3. Derleme ile ilgili sorunlar

Ağız araştırmalarında derleme ile ilgili sorunlar, en önemli yöntem sorunlarının başında gelmektedir. Ağız metinlerinin derlenmesi sırasında, **a) derleyici, b) kaynak kişi, c) malzeme** olmak üzere üç unsur ön plana çıkmaktadır.

Ağız araştırmalarında derleyicinin özellikleri başında, derleme bölgesi ile ilgili bilgilere ve asgari Türkoloji bilgisine sahip olması hususları başta gelmektedir. Bunların birisi bulunmadığı zaman derleme işi sağlıklı olmamaktadır. *Derleme Sözlüğü*'ndeki derleme hatalarının büyük bir çoğunluğu asgari Türkoloji bilgisine sahip olmamaktan kaynaklanan hatalar olduğunu biliyoruz. Örneğin Muğla'dan derlenen metinlerde *-batır, -batı* yardımcı fiilleri "Fiillerin sonuna gelerek süreklilik bildirir" gibi dilbilim terminolojiden uzak bir ifade ile açıklanmıştır (DS, C. II, s. 570).

Birçok ağız araştırmacısının hiçbir süzgeçten geçirmeden folklorcuların derledikleri malzemeyi kullanmaları bu alandaki önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Folklor incelemelerinde esas amaç, folklorik malzemeyi ortaya çıkartmaktır. Kaynak kişinin ağız özellikleri ile konuşması yahut konuşmaması, derleme bölgesinin ağız özellikleri, ses kayıt işinin fonetik farklılıkları gösterecek hassasiyetlerde yapılması... folklorcu için öncelik taşıyan bir konu değildir. Bu yüzden folklor araştırmacısı, sözlü folklor ürünlerini bulabileceği kaynak kişileri arar. Kaynak kişilerin eğitim durumları, konuşma biçimleri, konuşma organlarının sağlamlığı gibi durumlar halk edebiyatı alanı için o kadar önemli değildir.

Folklor araştırmalarında kaynak kişinin "ne" konuştuğu, ağız araştırmalarında ise "nasıl" konuştuğu ön plana çıkar. Bu sebeplerden dolayı saha araştırmalarında folklor/ağız ayrımı ana çizgilerle belirlenerek, bu iki alanının birbirine olan olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması gerekir.

Bu konu ile ilgili başka bir sorun da ağız incelemelerinde manzum metinlerin (türkü, mani, destan...) kullanılmasıdır. Bunlar "gezici" metinler olduğu için yörenin ağız özelliklerini tam olarak yansıtmaz. Kafiye, hece gibi şekil unsurları, bu metinleri biçimsellik içine hapsedmekte, onları standartlaştırmaktadır. Bu yüzden manzum metinler, canlı dil örnekleri değil, bölge dışında üretilerek kalıplaştırılmış, "dondurulmuş" malzemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Muğla'da yaptığımız derlemelerde, Türkiye genelinde meşhur olmuş sanatçıların türkülerini Muğla ağızına benzeterek söyleyen kaynak kişilere rastladık. Bu "benzetme"de bir noktaya kadar "ağızsılaştır-

ma” vardır. Yani, ölçünlü (standart) Türkçe ile söylenmiş bu metinlerin birtakım ses ve yapı unsurları bölge ağzına uydurulmaya çalışılarak söylenmekte, fakat tam olarak benzeştirilememektedir. Ayrıca, söz dağarcının farklılığı ve morfolojik ayrımlar bunları ağız inceleme metinleri olmaktan uzaklaştırmaktadır.

Metinlerin, araştırma alanının söz dağarcığını yansıtacak düzeyde olup olmaması derlemelerle ilgili bir başka sorundur. Derleme bölgesinde, kaynak kişiye sabit birkaç metin sorusu sorulur (Masal, hikâye, efsane biliyor musunuz? gibi) ve anlatıcıdan genellikle olumsuz cevap alınır. Çünkü bu metinler, kaynak kişinin belleği, tahkiye yeteneği, üslup ustalığı gibi özelliklerini ön plana çıkarmasını gerektiren ‘edebi’ ürünlerdir. Bu yüzden çoğu ağız araştırmacısı bu tür folklorik içerikli malzemeyi derleyememektedir.

Bu geleneksel anlatı türlerinin derlenemeyişi biraz da yaşam tarzı, iklim ve coğrafya ile de ilgilidir. Dağınık bir yerleşim alanına sahip bulunan ve aileler arasındaki bağların gevşek olduğu yerlerde anlatı geleneğinin ürünü olan bu tür metinleri bulmak zordur. Bu konu iklimle de çok ilgilidir. Yılın belli zamanlarında kapalı bir mekânda yaşamak zorunda kalan bölgelerde uzun kış günleri boyunca masal ve hikâye anlatma geleneği canlı olarak devam eder. Oysa özellikle Türkiye’nin güney ve batı bölgelerinde hemen hemen dört mevsim boyunca “ev dışında” bulunulmakta, dolayısıyla bu tür anlatı ürünlerini insanların birbirine aktarmasına imkân kalmamaktadır.

Masal ve hikâye gibi anlatı türü metinlere, yukarıda ifade ettiğimiz sebeplerden dolayı –özellikle- Batı, Ege ve Akdeniz bölgesi ağızlarında rastlamak çok zordur.

Bu tür geleneksel anlatı ürünlerinin yok olmaya yüz tutmasının diğer bir önemli sebebi de iletişim teknolojisinin gelişmesiyle sözlü geleneğin mecra değiştirmesidir. Bu ayrı bir araştırma ve inceleme konusudur.

Anlatı türü metin bulamayan derleyici, kaynak kişiden, kendisinin istediği herhangi bir konuyu anlatmasını ister. Bu konular, yemek pişirme, düğün âdetleri, başından geçen olaylar... olarak sıralanır. Aynı konular, aynı yerleşim birimindeki başka şahıslar tarafından da aynı kelime ve cümlelerle tekrar anlatılır/anlatılabilir. Burada “farkedilemeyen kayıp” olarak adlandırılacak bir “kullanılmayan dil alanı” bulunmaktadır. Bilindiği üzere dil, anlık iletişim ihtiyacını karşılayan “canlı” bir araçtır. Derleme sırasında kaynak kişi bu ihtiyacını karşılayacak sözleri kullanmakta, kendi diline ait diğer dil geçreleri ancak ihtiyaç durumunda devreye sokulmaktadır. İşte burada derleyicinin “fark edemediği” büyük bir dil alanı bulunmaktadır. Örneğin düğün gelenekleri anlatılırken köydeki halk hekimliği ile ilgili

herhangi bir ifadenin geçme ihtimali çok azdır. Dolayısıyla söz konusu derleme bölgesinde halk hekimliği ile ilgili dil alanı bu metinde hiç kullanılmamaktadır. Böylece, derlenen metinden hareketle o yörenin söz dağarcığını belirlemek sağlıklı olmamaktadır. Bunun için ne yapılmalıdır? Öncelikle söz dağarcığını tam olarak derlemeye yönelik sorular sorulmalıdır. Örneğin, hasta tedavisinden yemeklik otlara, cin çapmasından hayvan sağılmasına kadar çok geniş bir yelpazede sorular hazırlanmalıdır.

Bunun yanında söz dağarcığını ve dil özelliklerini tespit etmek için temel sözcükler listesi hazırlanmalı ve bu sözcüklerin derleme bölgesindeki var olup olmadığı, telaffuz farklılıkları yahut eşanlamlıları tespit edilmelidir. Temel sözcükler, organ, akrabalık, renk ve hayvan isimleri; temel sıfatlar ve fiiller; sayılar, zamirler ve edatlardan oluşabilir.

Kaynak kişilerin tespiti de derleme çalışmalarında başka bir sorundur. Kaynak kişide aranan en önemli nitelik ağız özelliklerini yitirmemiş olmasıdır. Hâliyle, köyünden ayrılmamış, başka ağız bölgelerinde yahut ölçünlü dilin etkisinde kalan yerlerde bulunmamış kişiler ağız araştırmalarında ideal kaynak kişilerdir. Bunun yanı sıra bu kişilerin telaffuz organlarında sorun olmaması da başka bir özelliğidir. Derleyicinin ideal kaynak kişilere ulaşamaması durumunda 'konuşmaya gönüllü' kişilerden metinler alınmaktadır. Bu tür kişilerden alınan metinlerde ölçünlü dilin etkisi daha fazla olduğu için ağız özelliklerini yansıtmada başarısız olunmaktadır.

Kaynak kişilerin muhakkak bölgenin tarihî ağız özelliklerine yakın konuşanlardan seçilmesi aslında bir başka tartışmayı da beraberinde getirmektedir: Ağız araştırmaları arkaik özellikleri koruyan metinler üzerinde mi yapılmalıdır? Ağızlar canlı dil metinleri ise, bölgenin ortalama anlaşma dilini derlemek gerekmez mi? Bu ciddi sorular ve itirazlar, ağızların 'canlı' dil metinleri olması gerçeğine de yöneliktir. Fakat 'ağız' bölgesinde çok değişik dil etkileri olmaktadır. Dış dünya ile münasebeti en fazla olanların ağız bölgesinin dilinden uzaklaşması bu etkilerin başında gelir. Böylece, kaynak kişi olarak alınan 'kültürlenmiş' şahıslar, kendi ağızlarını değil, ölçünlü dili 'konuşmaya çalışmakta'dırlar. Böylece, burada yapay ve zorlama bir konuşma meydana gelmektedir. Fakat okuma yazma bilmeyen kaynak kişilerde bu zorlama ve yapaylıklar söz konusu değildir. Okuma yazma bilmeyen kaynak kişi, yazı dilinden ne kadar ve daha önemlisi nasıl etkilendi ise onu metinlerine yansıtmaktadır.

4. İşaretleme sorunu

Türkiye ağız araştırmalarının önemli sorunlarından birisi de işaretleme konusundaki farklı anlayışlardır. Derlenen metinlerin ses düzeyinde doğru çözümü ve işaretleme çok önemlidir. Çünkü ağız araştırmalarında esas amaç, fonetik farklılaşmaların tespit edilmesidir.

Yayımlanmış ağız derlemelerine bakıldığında neredeyse her araştırmacının kendine göre 'yoğurt yiyişi' kolaylıkla tespit edilir. Aynı bölgede ile ilgili olarak yapılan iki araştırmada aynı ses iki farklı işaretle gösterilmiştir. Hangisi doğrudur? Bu sorunun cevabını "üçüncüsü" yahut "hiçbiri" diye de verilebilir. Ağız araştırmalarında uluslar arası transkripsiyon alfabesi esas alınarak Türkiye Türkçesi ağızları için ölçünlü bir ağız çevriyazı alfabesi hazırlanmalı ve her araştırmada bu alfabe kullanılmalıdır.

Ağız araştırmaları, ağırlıklı olarak sesbilgisi araştırmalarıdır. Seslerin doğru ve ayrıntılı tespiti kadar işaret sistemindeki ölçünlülüğün de önemli olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Son zamanlarda bilgisayar destekli teknik imkânların artması ile sesin önce grafik ortamına aktarılması, sonra da fonetik işarete dönüştürülmesi gayet kolay bir iş hâlini aldı. Makineler, insan kulağının algılayamayacağı kadar ince farkları ayırt edebildiğinden, neredeyse ne kadar insan varsa o kadar ses görüntüsü, hatta her söyleyişte değişik bir ses görüntüsü verebilir. Bu yüzden önümüzdeki yıllarda bu teknolojinin ağız araştırmalarında kullanımı konusunda hazırlıklar yapılmalıdır. Fakat seslerin grafik ortamındaki çok çeşitli ve karışıklığa yol açabilecek görüntülerini birkaç standart foneme indirgemek gerekir. Yoksa her ses grafiğini ayrı bir işaretle gösterirsek tahmin edemeyeceğimiz kadar harfe ihtiyaç duyarız ki bu da araştırma ve inceleme amacını aşar.

5. İnceleme yöntemi sorunları

Ağız araştırmalarında bir başka yöntem sorunu da derlenen dil malzemesinin hangi gramer yöntemleriyle ele alınıp inceleneceğidir. Türkiye ağız incelemelerinde bu konuda da bir birlik yoktur. Elde bulunan doktora ve doktora üstü gramer incelemesi yapılan ondan fazla çalışmayı karşılaştırdığımızda her birinde başka yöntemler kullanıldığını görmekteyiz. Kanaatimizce ağız çalışmalarının en kolay çözümlenebilir sorunu budur. Yazı dilinin gramer inceleme yöntemi, ağız araştırmalarına da uygulanarak bu konuda bir birlik sağlanabilir. Tabii bununla ilgili değişik yöntemlere açık olmak lazımdır. Fakat

hangi yöntem uygulanırsa uygulansın muhakkak herkesin kullanabileceği ortak ve ölçünlü gramer şablonu gereklidir.

Ağız araştırmaları, bir yazı dilinin içinde mütalaa edildiği için, aslında, derlenen malzeme, yazı dilinden farklı olan, özellik gösteren yönleri ile de ele alınabilir. Örneğin Türkiye Türkçesi ağızları, morfolojik bakımdan yazı dilinden fazla ayrılık göstermezler. Bu yüzden ağız incelemelerinde tespit edilecek temel bir şablona göre yalnızca özellik gösteren unsurların ele alınması, amaca yönelik bir ileri bir adım sayılabilir.

6. Ağız-etnik yapı ilişkisi sorunu

Bir başka sorun, ağızların etnik yapı ile ilişkisi konusudur. Bu, dil araştırmacılarının tek başlarına üstesinden gelecekleri bir sorun değildir. Türkiye'deki ağızların oluşumu, tabakalaşması, ağızlar ve lehçeler arasındaki ilişkileri art zamanlı çalışmayı gerektirecek zor bir alandır. Bu konuda Zeynep Korkmaz'ın *Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu* adlı makalesinden hareketle birtakım çıkarımlar yapılmıştır. Fakat genelde Türk, özelde Oğuz etnik yapılarının ağız özelliklerini tam olarak tespit etmeden bu alanda söz söylemek, araştırma ve inceleme yapmak başka soruları ve güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Oğuz ağız özelliklerinin tespiti, ağız sınıflandırmalarını çok daha kolay hale getirecektir.

7. Bilgi ve belge yönetimi sorunu

Ağız araştırmalarımızda bir diğer sorunumuz da bu alan ile ilgili bilgi ve belge merkezinin olmamasıdır. Bilgi ve belge merkezi, merkezî bir koordinasyonu yürütecek, bu alanda çalışma yapacaklara bilgi altyapısı sağlamalıdır. Türk Dil Kurumu'ndaki 'Ağız Araştırmaları Kolu' biçimde, ama bilimsel ve yasal çerçeveleri çizilmiş bir birim olmalıdır. Bu birim, ağız araştırması yapacaklara sağlanacak maddî yardımdan, çalışmaların basımına kadar bütün işlerle ilgilenmelidir. Ayrıca, bu merkez tarafından ağızlara ait ses kayıtlarının arşivleri hazırlanmalı ve bu kayıtlar uzun süre muhafaza edilebilecek formatlara dönüştürülerek saklanmalıdır.

KAYNAKÇA

- CAFEROĞLU, Ahmet (1959), "Die anatolischen und rumelischen Dialekte", *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1952) "Erkilet Çerçilerinin Argosu 'Dilce'", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV/4, s. 334-344
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1953), "Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Bir İki Örnek" *Fuad Köprülü Armağanı*, s. 77-79
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1954a) "Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarında Moğolca Unsurlar", *TDAY 1954*, s. 1-10
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1954b), "Pallacı, Tahtacı ve Çepni Dillerine Dair", *Türkiyat Mecmuası*, S. XI, s. 41-57
- DEMİR, Nurettin (1996), "Güney-batı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir" *Uluslar Arası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992), s. 43-56
- DEMİR, Nurettin (1998), "Ağız Araştırmalarında Kaynak Kişi Meselesi". *Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara, s.171-180
- DEMİR, Nurettin, (2002), "Ağız Terimi Üzerine", *Türkbilig*, S. 2002/4, s. 105-116
- EREN, Hasan (1990) "Sırça Köşkte", *Türk Dili*, Ocak-Şubat, Sayı 457-458, Ankara
- EREN, Hasan (1998), *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, TDK Yayınları, 705, Ankara
- GÜLENSOY, Tuncer (1985), "Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIII/1-2, (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hâtırasına Armağan), s. 281-296
- GÜLENSOY, Tuncer, (1979) "Oğuz Boyunun Anadolu'daki İzleri", *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı-1977*, s. 73-98
- GÜLSEVİN, Gürer (2004), "Türkiye'de Diyalektoloji Yayınlarında Yöntem Sorunu", *Workshop on Turkish Dialects Orient Institute*, 19-20 November 2004, İstanbul
- GÜLSEVİN, Gürer (2005a) "Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): "üzüm/yüzüm; öllük/höllük" türeme mi düşme mi?" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi Journal Of Turkish World Studies C. V, S. 2, Kış 2005*, s. 207-213

- GÜLSEVİN, Gürer (2005b), "Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (2): "değişmenin istikameti" bakımından yapılan yanlışlıklar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi Journal Of Turkish World Studies C. V, S. 1, Yaz 2005*, s. 59-63
- GÜLSEVİN, Gürer (2005c), "Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (1) : "bu+ra" mı, "bu ara" mı?", *Fikret Türkmen Armağanı* (Editörler: Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN-Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN), İzmir, s. 333-335
- KARAHAN, Leyla (1996) *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara
- KORKMAZ, Zeynep, (1965), "Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması" *Türkoloji Dergisi*, S. II/1, Ankara
- KORKMAZ, Zeynep, (1971), "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişisi Sorunu", *TDAY 1971*, s. 23-32
- KORKMAZ, Zeynep, (1995), "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bu Güncü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları 629, C. II, Ankara
- TIETZE, Andreas (1999), *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch (Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü)*, (Derleyen: Mehmet Ölmez) İstanbul, 280 s.